

31 Blackstaby – Fyrby (D 39)

ODLINGSLANDSKAP MED BYAR, FORNLÄMNINGSMILJÖ

I Blacksta finns det ett stort antal fornlämningar och fornfynd från stenålder fram till historisk tid. I området har det hittats yxor som berättar att området befolkades så snart som landhöjningen torrlade de högsta delarna. De högre delarna av området ligger på nivåer mellan 30 och 45 meter över havet och blev land i slutet av äldre stenålder. Yxorna berättar att det bör finnas flera boplatser i området från yngre stenålder, den tid då jordbruket inleddes och människor blev bofasta. Bronsålder märks genom några stora rösen i Näshagen, vid Långhalsens strand söder om Trinkesta. I övrigt finns enstaka stensättningar som visar att det funnits flera bosättningar i området under bronsålder.

Under järnålder börjar den bygd vi ser idag att växa fram. I området finns ett stort antal bygravfält med gravar som visar på kontinuitet från äldre järnålder till yngre järnålderns högggravfält. Gravfält märks vid Kulsta, Näsby, Hovby, Bjudby, Blacksta, Trinkesta, Fyrby

och Näsby. De visar att byarna etablerades under äldre järnålder och att bebyggelsen levt vidare på samma plats. Namnskicket med -by och -sta-namn har av den senaste forskningen förts tillbaks till äldre järnålder.

Vid övergången till yngre järnålder, på 500-talet anlades tre fornborgar runt Blacksta. Hovby skans och Högvalla fornborg ligger på höga berg invid Långhalsen. En ligger norr om Kulsta vis Sköttsletorp och överblickar den norra delen av bygden. Fornborgarna vid Långhalsen har mycket strategiska lägen och övervakar viken in till Blacksta.

Under yngre järnålder ökar antalet gravar på gravfälten och det uppförs stora gravhögar i området. Vid varje by har det anlagts storhögar, och största av alla är Kung Blackes hög på ett gravfält vid Blacksta gård. Högen är 30 meter i diameter och närmare fyra meter hög. Den är en av de största högarna i Södermanland. Storhögar av denna typ brukar dateras till 600-900-talet. Vid Bjudby har det funnits ytterligare en storhög som nu är bortodlad. Storhögarna och antalet gravfält och deras utformning visar att Blacksta varit en stormannabygd med rika gårdar under yngre järnålder.

Genom området går en landsväg i öst-västlig riktning tätt inpå gravfälten i Blacksta och Bjudby. Landsvägen kantas av runstenar och fortsätter österut mot Stäringe – Årdala och Husby-Oppunda. Västerut fortsätter den till Vadsbro och Sköldinge. Vägen binder samman miljöer med stora yngre järnåldersgravfält och runstenar samt de tidigmedeltida kyrkorna. Utmed vägen finns även flera milstolpar. Väster om Bjudby möter den en nord-sydgående landsväg. Utmed båda vägarna står flera runstenar som kan ses som markörer vid entrén till Blacksta-bygden. Vid Bjudby finns tre exceptionella runstenar med mycket konstfulla inristningar som nämner Torstens släkt som var av länsadelsbörd. En av dem nämner England och berättar på så vis om resor i västerled. Här finns också spår av en hålväg, en ridväg från järnåldern. Fornlämningarna, gravhögar och manifesta runstenar, visar på ett maktcentrum vid Bjudby och Blacksta.

Vid Fyrby finns en ristning på ett stort flyttblock tätt inpå vägen och vid Trinkesta har det funnits en

VIKTIGA VÄRDEBÄRARE

- Landskapsbilden med fornlämningar och byar i ett öppet jordbrukslandskap.
- Fornlämningarna och utblickar mellan dessa.
- Fornlämningsområdet i Näsby hage med kontinuitet från bronsålder till vikingatid.
- Fornborgarna i området, Hovby skans, Högvalla och Sköttsletorp fornborgar.
- Högggravfält och runstenar som visar på en vikingatida stormannaklass.
- Kung Blackes hög och bygravfält vid varje by med högar och stensättningar som speglar yngre järnålderns stormannaklas.
- Vägar som bevarat sin sträckning sedan järnålder med runstenar och gravfält tätt inpå vägen.
- Blacksta romanska kyrka med sockencentrum.
- Byarnas oskiftade struktur och bebyggelsens sammanhållna karaktär omgivna av öppen åkermark.
- Ålderdomliga och välbevarade bebyggelsemiljöer vid Fyrby, Trinkesta, Kulsta, Bjudby, Hovby, Blacksta och Näsby.

Blacksta kyrkomiljö har bevarat en ålderdomlig karaktär med stiglucka (takförsedd port) och klockstapel.

På Bjudbys mark står flera av områdets runstenar. På stenarna omnämns vikingatida stormän av länsadelsbörd och en ung kämpe som reste till England. En ristning är utförd på ett flyttblock på Fyrby mark. Norr om vägmötet Backstavägen – väg 221 står ytterligare en runsten nära ett troligt broläge. Gemensamt för samtliga runstenar i området är att de står nära vägarna. En av stenarna, i mitten ovan, döljs av buskage.

nu försvunnen runsten. Vid Trinkesta fann man på 1800-talet en vikingatida silverskatt med främst mynt från Ethelred den II som betalade danagälder mellan åren 992 och 1012. Näshagen vid Långhalsens strand saknar bebyggelse idag men i området finns flera stora gravfält som visar på en omfattande bosättning med kontinuitet från bronsålder fram till yngre järnålder.

Blackstas särställning märks inte bara genom Kung Blackes hög. Det var också på Blackstas mark som kyrkan uppfördes mitt på ett förhistoriskt gravfält.

Blacksta kyrka är från 1100-talet och ett fint exempel på en tidigromansk kyrka. Kyrkan fick sin nuvarande utformning under senmedeltid då det även tillkom en sakristia. Även om kyrkan genomgått en del ombyggnationer, under en period fanns ett vapenhus, så har

kyrkan bevarat en ålderdomlig prägel. Kyrkan omges av en mur med stiglucka och vid sidan står en tjärad klockstapel från 1732. Vid kyrkomiljön och sockencentrum finns ett äldre sockenmagasin och en rödmålad skolbyggnad från tidigt 1900-tal, i jugendstil.

Jordbruksbygden präglas av byar som ligger utmed landsvägen på låga höjder eller på tydliga avsatser i det öppna odlingslandskapet där de bildar tydliga landmärken. Den öppna odlingsmarken gör det möjligt att uppleva fornlämningarnas samband med varandra och de historiska byarna.

Gårdarna i Blacksta har brukats av självägande bönder och flera byar, Hovby, Bjudby, Kulsta och Fyrby är till stora delar oskiftade med välbevarad bystruktur från tiden före 1800-talets skiftet. Byarna har bestått av två

ATT TÄNKA PÅ

- Området är riksintresseområde för kulturmiljövärden
- Landskapsbilden ska skyddas.
- Fornlämningarna är skyddade enligt KML.
- Kyrkan och kyrkogården är skyddade enligt KML.
- Områdets höggravfält och runstenar bör betas och vårdas så att de kan upplevas.
- Den gamla landsvägen med runstenar ska underhållas på ett sådant sätt att fornlämningarnas samband med vägen är tydligt.
- Blackstavägens smala och terränganpassade karaktär består.
- De oskiftade byarnas bebyggelsestruktur och roll som landmärken ska vidmakthållas.
- Ny bebyggelse placeras i anslutning till befintlig bebyggelse och utformas med hänsyn till denna när det gäller skala, material och färgsättning.
- Tillbyggnationer ska övervägas noga och underordnas befintlig bebyggelse.

till tre gårdar med undantag av Trinkesta som varit kyrkoherdeboställe. Bebyggelsen ligger kvar på de historiska bytomterna och domineras av mangårdshusbyggnader från sent 1800-talet och ekonomihus från 1900-talet.

I området finns flera äldre kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöerna har stora kulturhistoriska värden. I Kulsta, Bjudby och Trinkesta är bebyggelsen delvis ålderdomlig utan inslag från nyare tid. Gårdarna i Kulsta har liknande mangårdshus, rödfärgade med frontespis och vita snickerier. Vid Fyrby finns det parstugor i två våningar, med reverterad fasad. Ett av husen är ett ålderdomligt lerhus, här finns också timrade bodar. Vid Trinkesta finns det flera generationers bostadshus, faluröda med vita snickerier. De två gårdarna i Bjudby har likartad gårdsstruktur med liknande mangårdshus. Vid Näsby har bebyggelsen säterikaraktär med arbetarbo-städer längs uppfarten. Jordbruksbygden på norra sidan av Långhalsen med bondbyar kan ställs mot den södra sidan av Långhalsen där herrgårdsmiljöer dominerar.

Blacksta är idag en livaktig jordbruksbygd med flera lokala företag och olika verksamheter, bland annat märks Blacksta vingård, Södermanlands första vinproducent.

Kulsta är en välbevarad bymiljö med oskiftad karaktär, där det är möjligt att uppleva hur gårdarna ligger kant i kant med varandra.

Vid Blacksta gård, nu vingård, märks en äldre magasinsbyggnad.

Manhusen i Kulsta har frontespis och är faluröda med vita snickerier.

Ålderdomlig mangårdsbyggnad vid Fyrby.

Vid Blacksta gård ligger Kung Blackes hög, en av de största högarna i länet.

Ett av två ålderdomliga mangårdshus i Fyrby.